

клікою чи олігархічними кланами. Білоруський «досвід» показує, що «суспільна злагода», «всенародна лояльність до президента» і, зрештою, відсутність впливової опозиції аж ніяк не сприяють розбудові держави-нації та зміцненню її суверенітету, – скоріш навпаки. І хоч би які заслуги ми приписували комуністичній номенклатурі за проголошення незалежності України в 1991 р., ми не сміємо забувати, що головним носієм і промотором цієї ідеї були націонал-демократи, і що «самостійництво» номенклатури до великої міри визначається саме чисельністю і впливовістю націонал-демократичної опозиції (зіставлення Білорусі та України знову ж таки може бути доволі повчальним).

М. Р.

Index on Censorship. Vol. 26, No. 3 (May – June 1997).

Якщо би котрийсь не в міру допитливий советський читач захотів довідатись раптом, що означає слово «цензура», і зазирнув із цим своїм політично неблагонадійним наміром до, скажімо, поважного 800-сторінкового «Словника іншомовних слів» (Київ, 1974), він із подивом виявив би, що в країні робітників і селян немає не тільки цензури, а й відповідного слова. Є «цензитарій» і «ценогенез», а між ними – невидимий і всюдисущий Державний комітет з охорони державних таємниць у пресі, не зафіксований ні на літеру «ц», ні на будь-яку іншу.

Виявивши ще більшу наполегливість, себто неблагонадійність, цей самий читач міг зазирнути до ще поважніших словників і багатотомовних енциклопедій, звідки б урешті довідався, що «цензура» походить від латинського слова *censeo* – «оцінюю, висловлюю погляд», і що первісно, у Стародавньому Римі, цензором називався урядовець, який розподіляв громадян на податкові групи відповідно до їхнього маєткового цензу. У середньовічній Європі цензором називався старший учень, який стежив за поведінкою молодших школярів, а також університетський екзаменатор. Лише в XV столітті цензором стає урядовець, який наглядає за публікаціями. Зумовлювалось це не лише відкриттям книгодрукування, а й – із іншого боку – становленням певних правових рамок у західноєвропейських суспільствах. Характерно, що в Росії цензура з'являється у XVIII ст., в часі петровських реформ, проте чіткого правового регулювання набуває століттям пізніше, коли в Європі її вже починають скасовувати (1794 року в Англії, 1830 – у Франції, 1848 – 49 – в цілому ряді інших країн).

Поява часопису «Індекс цензурування» в Англії, країні, що першою відмовилась від цензури, є по-своєму симптоматична. Але ще симптоматичнішим є той факт, що безпосереднім поштовхом до заснування журналу були політичні процеси кінця 1960-х – початку 1970-х років у СРСР та особисті контакти засновника «Індексу» і, відтак, його першого головного редактора, відомого англійського поета і публіциста Стівена Спендера з російськими дисидентами. Ідея

створення «Індексу», по суті, належала російському дисидентові Павлові Литвинову, котрий іще в 1968 році звернувся з листом до Стівена, де пропонував створити міжнародний комітет і, відповідно, видання, яке поширювало б інформацію про цензурні утиски в цілому світі, не лише в СРСР. Це потребувало певних організаційних зусиль і, звісно, пошуку фондів. У певному сенсі, засновникам «посприрав» советський уряд, який продовжував brutальні репресії проти дисидентів. На початку 1970 року впливова газета «Таймс» опублікувала листа 18-літнього Олександра Данієля до Грегема Гріна про цинічну «судову» розправу над його батьком, Юлієм. Невдовзі у тій же газеті з'явилося звернення П. Литвинова до західних інтелектуалів та телеграма-відповідь, у якій свою солідарність із советськими політв'язнями висловили С.Д.Люїс, В.Г.Оден, Генрі Мур, Ігор Стравинський, Дж.Б.Прістлі, Джуліан Гакслі, Соня Орвел, Єгуді Менугін, Мері Маккарті, Пол Скофілд... Так спонтанно виникла Міжнародна організація письменників та науковців, яка, власне, й стала у 1972 році засновником «Індексу цензурування». Журнал задумувався як щомісячний бюлетень, мета якого – моніторинг порушень свободи слова в цілому світі...

Від самого початку «Індекс» підтримував і підтримує досі контакти з правозахисними організаціями різних країн, за допомогою яких зібрав величезний фактаж – справжнє «дос'є на цензуру» за останніх 25 років. Водночас журнал не обмежується самою лише «картотекою», а й широко друкує заборонені твори, інтерв'ю з гнаними авторами, аналітичні статті й огляди. Серед авторів «Індекса» – першорядні імена Солженіцина і Войновича, Формана і Полянського, Маркеса й Умберто Еко, Воле Шойнки і Надін Гордімер, Артура Кларка і Салмана Рушді, Ноама Чомського і Майкла Ігнат'єва... Це особливо вражає, беручи до уваги, що від самого початку «Index on Censorship» має статус неприбуткового і практично безгонорарного видання. Майже третина його 13-тисячного тиражу розсилається безкоштовно у різні країни світу – представникам недержавних та міжнародних організацій.

Навіть у 70 – 80-х роках, коли «Індекс» займався переважно комуністичними країнами, поза його увагою не лишалася Греція «чорних полковників», Чилі, Південна Африка, жорстка цензура в Індії за правління Індіри Ганді, і навіть Ізраїль, критикувати який на Заході не вважається добрим тоном... Безумовно, крах комуністичної системи дещо змістив акценти часопису: тепер його увага зосереджена переважно на країнах «третього світу», хоч і Східна Європа, і, зрештою, Захід теж перебувають у його полі зору – зокрема коли йдеться про ставлення до меншин та до імігрантів... Від 1994 року «Індекс» зменшив періодичність і збільшив обсяг, перетворившись із бюлетеня на «товстий» журнал, де обговорюються різні аспекти свободи слова: її межі, її зв'язок із мораллю, політикою, культурними традиціями.

Позаторік спеціальне число «Індексу» було присвячене Білорусі, а ще раніше, в 1993 році, таке саме число було присвячене Білорусі та

Україні. Щоправда, те число було радше ретроспективне – своєрідна спокута за невелику увагу до цих країн у попередні десятиліття. (Фактично, за попередні роки «Індекс» опублікував лише один великий матеріал про Україну – статтю Богдана Нагайла про Ігоря Калинця). На тлі більшості постсовєтських країн, не кажучи вже про країни «третього» світу, Україна виглядає сьогодні краєм загалом благополучним, хоч у хроніці поточних подій англійський часопис доволі ретельно фіксує загадкові напади на українських журналістів, судові переслідування, звільнення з праці.

Кажуть, із нагоди 25-річчя, своєрідна антологія «Індексу» вийшла в перекладі російською мовою у Москві. Можливо, такий самий дайджест не завадило б підготувати й по-українськи.

М. Р., У. О.

Міфи народів світу. – Львів: Просвіта, 1996;

Казки народів світу. – Львів: Просвіта, 1996.

Серед десятків підручників і посібників, виданих останнім часом різними видавництвами України за сприяння Міжнародного фонду «Відродження» в рамках програми «Трансформація гуманітарної освіти в Україні», двотомове зібрання міфів та казок народів світу є публікацією, либонь, найменш елітарною. Видання, упорядковане Ольгою Бондарук і чудово оформлене Наталею Балух, Тетяною та Михайлом Москалями, за багатьма ознаками «тягне» на подарункове, а за змістом розраховане на найширшого читача. Його наклад, проте, становить лише п'ять тисяч примірників, жоден із яких, до того ж, не повинен надійти в продаж. Усі книжки, за умовами спонсорування згаданої соросівської програми, призначено для бібліотек. Будемо сподіватися, що саме туди вони й потраплять.

Літературні перекази казок і міфів, уміщених у двотомнику, розраховані на школярів, тож закономірно супроводжуються короткими коментарями-передмовами упорядника до кожного циклу (міфологія Месопотамії, Стародавнього Єгипту, Індії, Греції, Китаю, Скандинавії, давніх слов'ян). До певної міри вони справді виконують «дидактичну» функцію, хоч нерідко таки слабують на поверховість, загальники і загалом дають доволі слабке уявлення про синкретизм міфу, його світоглядну специфіку, його «до-логічний», конкретно-чуттєвий характер, про нерозрізнення в міфі реального й надреального (адже сам міф – це вища, парадигматична реальність), зв'язок міфу з ритуалом та магією, його найсуттєвіші функції – пояснення світу й регулювання, підтримання певного світового порядку. Подібно до того як ікона не є «картиною», міф не є «літературою»; він ніколи не мав розважальних функцій – на відміну від казки, котра, власне, й виникає внаслідок «десакралізації» міфу, втрати ним свого первісного абсолютно-священного й беззастережно-достовірного значення.

Зрозуміло, що пояснити подібні речі 12-літнім школярам непросто, а все ж певні спроби варт було зробити – порівнявши, наприклад,